

NTỤLE MBURU METỤTARA NZUZU NA NSIRIHỤ NDI IGBO: MGBAZI AKPARAMAGWA NDI ỌCHỊCHỊ

Florence Uju Ibeh*

<http://dx.doi.org/10.4314/og.v15i1.8s>

Abstract

This paper focuses on various Igbo metaphors that are centred on foolishness and how they can serve as tools for remoulding leadership at various levels. The writer intends to find out those metaphors relating to foolishness in Igbo people's belief and how they can be used in correcting abnormal attributes of some leaders whom the people see as performing below expectations. The writer notes that some states in the country are having some challenges with regard to non-payment of workers' salaries, unhealthy environment, insecurity of lives and properties of the people, poor maintenance of infrastructure and so on as a result of bad leadership. The need to address these problems aroused the interest of the writer. The data collected are from secondary sources such as libraries and online platforms. The approach used for the work is survey method. The work adopts two theories namely, the Use Theory and Cognitive Linguistics Theory. The writer examined the characters of bad leaders in metaphorical relationship to animals in Igbo belief system. The findings of this work are that the leaders, based on their characters are identified in the metaphors as wolves, snakes, pythons, tortoise and so on. The animals have different characteristics which include gluttony, greed, slothful, pride, cunning and so on. The paper will be useful to the leaders and those who aspire for leadership, scholars who have interest in topics relating to this subject matter and researchers in this area. The significance of this paper is that people will have a change of manner in the course of selecting their leaders. The writer suggests that in choosing a leader, efforts should be made to see that the person is well known to the entire populace and should be a person of unquestionable character like the ones mentioned here.

Umjedemede

Nchocha a lebara anya na mburu di iche iche metutara nzuzu na ka a ga-esi jiri ha gbazie akparamagwa ndi ochichi n'ogo o bula. Odee choro ichoputa mburu ndi ahụ metutara nzuzu n'echiche ndi Igbo na etu a ga-esi jiri ha gbazie akparamagwa ndi ochichi a hutara ka ha amaghi achị. Ihe kpalitere nchocha a bu na odee huru ka ufodu obodo na steeti di n'ala Naijiria si enwe nsogbu di iche iche di ka iji ndi oru ugwo, adighi ocha obodo, enweghi ezi nchekwa ndu na akunuba, enweghi ezi nchekwa akoronwa na mmepe di ka o si kwesi, ka odee jiri bagide ime nchocha n'isiokwu a. Nka e jiri mee nchocha bu ederede nke bu nchoputa site n'oba akwukwo di iche iche na owa ikuku. A gbasoro usoro sovee wee mee nchocha a. Atutu e jiri mee nchocha a bu atutu Njirime na atutu Ncheke. Odee tulere ajo akparamagwa ufodu ndi ochichi di ka o si metuta mburu na-akowa anu nzuzu na nsirihu ndi Igbo wee choputa na ufodu ndi ochichi bu aguowu, ufodu bu agwo, ufodu bu torotoro, ufodu buru eke, ogwumagala na anu ndi ozo. Anu ndi a nwere agwa di iche iche ndi gunyere oke oriri, anyaukwu, pride, adighi nko, aghughu na ndi ozo. Nchocha a ga-abara ndi ochichi ma ndi nwere mmasi ichi ochichi uru, ndi nwere mmasi ime nchocha n'ihe gbasara isiokwu a na ndi na-eme nchocha na ngalaba a. O ga-enyekwa aka igbazighari usoro ndi mmadu na-agbaso n'ihoputa ndi ochichi. Aro odee bu na onye ochichi o bula a ga-ahoputa ga-abu onye a maara nke oma, onye enweghi agwa a na-enyo enyo gunyere agwa ndi arutru aka ebe a.

Mkpolite

Asusu bu uzọ doru anya mmadu na ibe ya si enwe mmechorita. O bukwa uzọ mmadu si eziputa ihe o bu n'uche. Okwu a bu asusu di n'iche n'iche site n'otu agburu ruo na nke ndi ozo. Otu ihe doru onye o bula anya bu na asusu niile nwere echiche, mana mputara echiche bu ihe hịara ndi mmadu ahụ ikowa maka na otu okwu na-enwe otutu echiche site n'otu asusu ruo n'asusu ozo. N'ihe gbasara echiche, e nwere nke nburunanya na nke nburunuche. Mbiakota echiche nburunanya na nke nburunuche ka e si nweta ihe a kporo nsara echiche. Nsara echiche dika Fauconier onye tputara ya si kowaa bu atutu nke na-akowa etu e si eji ihe a na-ahụ anya were na-aghota ihe a naghị ahụ anya.

Mburu di ka o si di n'asusu ncheke na-eji ihe ndi a na-ahu anya na-akowa ihe ndi anaghi ahu anya. Nke a mere na mburu na-eji otu ihe amado n'ihe ozọ nke enweghi agwara ya. Ndi mmadu ufodu emeela nchocha n'ihe gbasara mburu n'obodo di iche iche nke ufodu n'ime ha bu nsara echiche nye mburu metutara anu nsọ n'Anambara, Iji mburu n'atutu nhuta echiche wee tlee amumamu echiche ngwaa 'se', 'kwa', 'gwa' dgz ma nchocha nke a na-eme ebe a di iche na nke e merela. Nchocha a gbadoro ukwu na mburu metutara nzuzu na nsriihu ndi Igbo di ka ihe mgbazi akparanagwa ndi ochichi. Odee nyochakwara otutu agumagu ndi metutara isiokwu a. Ufodu agumagu ndi odee nyochara bu ndi metutara mburu, nzuzu, ochichi na abu ikpe di iche iche tumadu ndi kochara ochichi na ndi ochichi. O si n'abu ndi a na ihe ndi o hutara na gburugburu ala Naijiria gbasara ochichi kpebie na otutu ndi ochichi anaghi emetacha ya di ka e si choo. Ajo Onodu ochichi wee na-eme ka ndi mmadu noro na nwute. O bu ihe ndi a wulitere mmuo odee ibagide nchocha di otu a. Mbunuche odee bu ichoputa echiche mburu di iche iche metutara nzuzu na ka a ga-esi jiri ha gbazie akparamagwa ufodu ndi ochichi n'ogo obula. A ga-esite n'echiche mburu ndi a choputakwa udi ndi ochichi a na-arugakwara aka ka o bu ndi ochichi niile.

Di ka o si kwesi, odee weputara ajuju nchocha ndi a: Kedu udi echiche mburu nwere ike iziputa n'asusu Igbo? Kedu echiche mburu ndi metutara nzuzu kpomkwem na nke metutara ezi akparamagwa? Kedu ka a ga-esi were echiche mburu nzuzu ndi ahu gbazie akparamagwa ndi ochichi? Olee ndi ochichi echiche mburu nzuzu ndi ahu na-arugara aka? kedu agwa e ji ama ezi onye ochichi na ajo onye ochichi?

Nchocha a ga-abara otutu ndi uru ma ndi ochichi ma ndi nwere ebumnobi ichi ochichi. O ga-abakwara ndi nwere mmasi ime nchocha n'ihe gbasara isiokwu a uru n'odinihu tumadu ebe o gbasaara mburu n'asusu ncheke na mburu n'agumagu. O ga-abukwa ihe uru n'ebe ndi nkuzi na ndi umuakwukwo na ngalaba asusu na omenala Igbo no. Udi nka e jiri mee nchocha a bu nchocha ederede nke bu nchoputa sitere n'oba akwukwo.

Ntuleghari Agumagu

N'ebe a, odee ga-atule agumagu di iche iche metutara isiokwu o nade maka ya iji hu ebe o ga-agbakwasa ukwu maka ime nchocha ya.

Nkọwa Isiokwu

Na mpaghara a, odee ga-atụle nkọwa ndị mmadụ dị iche iche merela n'okpurukpu okwu ndị metụtara isiokwu nchọcha a. Okpurukpu okwu ndị ahụ a ga-atụle ebe a bụ mburū, nzuzu na ọchịchị.

Mburū

Mburū bụ otu n'ime atumatuokwu n'asụsụ Igbo. Halupka-Resetar na Radic (2003) kọwara ya si na ọ bụ atumatuokwu e ji atụle ma na-aghọta ihe abụọ enweghị ka ha si yie onwe ha site n'iwepụta agwara zoro ezo ha abụọ nwekorọ. Nkọwa mmadụ abụọ ndị a na-egosi na mburū bụ ihe a na-eji nhurunuche aghọta karịa iji nhurunanya. N'otu aka ahụ, Radden (1999) kọwara mburū dị ka mgbe asị na mmadụ, ihe maọbụ ebe bụ ihe ọ bughị n'ihị na ha abụọ nwekorọ otu agwara ndinime. Ihe nkọwa nwoke a na-egosi bụ na ọ bughị naanị mmadụ bụ nchuta mburū kama ihe ọ bụla nwere ike ibụ isiokwu ma ọ bụ nchuta mburū.

Mburū dị ka Mba na Mbah (2014) si kọwaa bụ otu n'ime atumatuokwu nke na-esikarị ike ighọta. Mana site n'ihe mmadụ maburu, nwaafọ asụsụ ọ bụla na-aghọta ya n'egbughị oge. Ha kọwara na a si na mmadụ bụ mbe, na 'mbe' na 'mmadụ' abughị otu. Nke a na-akpata na mmadụ ga-echega echiche na agwara mbe. Ya bụ mmadụ ahụ nwere agwara mbe. Agwara mbe na nsirihụ ndị Igbo bụ aghughọ. Saeed (2003) bụ onye gbakwara mbọ n'ileba anya n'ihe mburū bụ. O kwuru na e lebara mburū anya n'uzọ ọdinala dị ka ihe ọrụ ya kacha n'ime atumatuokwu e ji asụ asụsụ. Na nkọwa ya, ọ si na mburū na-enyere aka ighọta otu ihe dị ka ihe ọzọ.

Ndimele (2007) na nkọwa nke ya siri na mburū dị ka myiri maka na ha abụọ na-atụle etu ihe abụọ dị. Ihe dị iche dị na ha bụ: myiri na-asị na otu ihe dị ka ihe ọzọ ma mburū na-asị na otu ihe bụ ihe ọzọ kpomkwem. Ka o sila dị, nwanchocha kwenyere na nkọwa niile e mere na mburū. Ọ chọputara na mburū bụ okwu miri emi nke a chọghị ka mmadụ mata n'echemighi echiche ime. N'uche ya mburū bụ atumatuokwu nke na-eji otu ihe amado n'ihe ọzọ enweghị agwara ya iji kọwata ka ihe a na-ekwu si akpa agwa. Mburū choro echiche miri emi. Ọ na-ekwu etu ihe dị kpomkwem, ọ naghị eji ihe ọzọ atunyere ihe. Omumaatu1: 'Obi bụ nwaanyi.' Nke a pụtara na ike adighi Obi nke bụ agwara e ji mara nwaanyi.

Nzuzu

Nzuzu bu ihe kwesiri nkowa dika o si metuta isiokwu a. Nnaji (1995) kowara nzuzu di ka enweghi uche ighota ihe ngwangwa. Ya bu onye uche ya ezuchaghi ezu nke na-aputa ihe n'akparamagwa mmadu. Onye nzuzu di ka o si kowaa bu onye agaghinwu e ji uche ya menwuo ihe o kwesiri ime na mgbe o kwesiri ime ya.

Echeruo (2001) kwuru na nzuzu bu mmegheri, mkpokwu na amaghi ihe. Nke a putara na onye amaghi ihe bu onye nzuzu. N'iga n'ihu, Onwudufu (2013) kporo nzuzu iberibe nke o kowara na o bu orja ma onye o di n'ahu anaghi ama. O ji otutu ilu kowaputa nzuzu nke otu n'ime ha bu onye nzuzu maobu mmadu iberibe na-achụ oke mgbe ulo ya na-agba oku. O kowara na onye na-azo onye nzuzu, isi na-abu ya aja aja. Nwanchocha na-etinye nke ya na onye nzuzu bu onye amamihe koru. Onye enweghi ike iji akonuche ya cheputa maobu meputa ihe ziri ezi.

Ochichi

Ochichi bu mmadu inwe ikike di ka onye nlekota. Ndi a na-achị bu ndi a na-edu edu. E nwere ike isi n'ochichi bu mmadu iweghara onodu ka onye isi n'ime otu ma na-emejuputa ebumnobi otu ahụ. Onye ochichi ga-enwe ikike e ji achị ochichi. O ga-enwe mmuo e ji achị ochichi nke ga-eme ka ndi o na-achị nwee ike idi na-eso ya ma soro ya na-atuta aro etu ihe ga-esi di mma n'ochichi ya.

Ukaegbu (2005) kowara ochichi di ka usoro e si akowaputa ma na-edo anya uru na ikwuba aka oto bara tinyere ime iwu n'usoro iwu. Nke a na-akowa na onye ochichi ga-abu onye maara oru ya ma keputa iwu na usoro a ga-agbaso n'idebe iwu ndi ahụ. Amucheazi (2006) na aka nke ya kowara na onye ochichi odinala bu onye ndu obodo ya. O na-atuputa atumatu maka agamnihu ndi o na-achị. Ya na ndi aka ya na-agba mbo nchekwaba na izo ndi o na-achị. O na-emekwa ka ndi o na-achị na-erubere odinala ha isi ma na-achikobakwa ndi ntorobia na ndi otu ogbo di iche iche maka oru obodo. Nke a bu maka ochichi odinala mana a ga-ejikwa ya tinyere ochichi n'ogo o bu la.

Dodo (1983) kpokotara ihe niile e ji ama ezigbo onye ochichi onu di ka: onye maara ahazi, na-enomi ihe a na-eme di mma ma na-achokwa mmekorita ndi mmadu iji hu na o tinyere n'oru ihe ndi ahụ

o ñomitere. Ọ gara n'ihu kwuo na onye ọchịchị bụ onye na-ewulite obodo ọ na-achị na ọ bughị onye na-ekposi ekposi.

Mgbodile (2004) gbatikwuru echiche a site n'ikwu na akanka ọchịchị n'uzo di nke nke bu usoro di iche iche ma ọ bu agwa onye ọchịchị tuputara o ji choo i ruturu uzo ebe ato di mkpa aka ma metuta ibe ya n'ọchịchị. Uzo ebe ato ndi ahụ gunyere: ndi mmadu, oru a na-aru na ihe e ji aruputa oru ka e were nweta ihe a na-achio maka agamnihu obodo.

Nchocha E Merela n'Isiokwu

Otuotu ndi mmadu emeela nchocha n'ihe gbasara isiokwu a. Sjostrom (1999) mere nchocha ebe ọ kowara ubara echiche mkpuruokwu nwere (ngwaa, aha na nkowa) o tinyere ya na nke a huru anya n'asusu Swedish. O ji ihe ndi ọ tulere wee choputa na e nwere ihe nburunanya na nke nburunuche. Ihe o ji maa atu bu 'oku' nke mburu ya na-egosi 'mmta' nke na onye enweghi oku gosiri na o nweghi mmta. Nchocha ya yitere nke a na-eme maka mburu na echiche ọ na-egosi ma ọ di iche maka na ọ gbadoro ukwu na nkejasusu ngwaa aha na nkowa.

Umezi (2017) mere nchocha na anu nsọ n'obodo di iche iche n'Anambara. Mbunuche ya bu, ihe obodo ndi a ji aso ya na mburu metutara anu ndi ahụ n'echiche ndi Igbo. O mejuputaziri ebumnobi ya site n'ichoputa anu nsọ di iche iche, obodo na-aso ha na ihe kpata ha ji buru anu nsọ. O ziputara mburu metutara anu nsọ ndi a. Enwe na-egosi onye na-ari elu nke ukwu, mbe na-egosi onye aghugho, ejula bu onye di nwayoo, ebe okwa bu onye olu ya chara acha. Nchocha Umezi bara uru maka na o mere ka ndi mmadu mata anu nsọ, obodo na-aso ya na agwara anumanu ndi a nke ruturu aka n'ihe a na-eme nchocha na ya nke bu iji mburu metutara nzuzu wee gbazie akparamagwa ndi ọchịchị. Ebe o si di iche bu na ọ na-akowa maka anu nsọ n'obodo di iche iche n'Anambara.

Wee (2004) na nchocha nke ya maka mburu metutara anumanu site n'odibendi. Nchoputa ya gosiri na mburu metutara anumanu nwere echiche di iche iche site na nsirihu mba di iche iche. O ji mba Percia maa atu ebe ọ siru na anu a na-akpo aworo bu anu na-egosi aghugho na nsirihu mba ahụ. Ya bu a si na mmadu bu aworo, a mara na onye ahụ bu onye aghugho. Nke a adighi etu ahụ na nsirihu mba ndi ozo. Ọ kowakwara na mburu anumanu ufo yiri onwe ha na mba di iche iche. Iji maa atu, nkita bu anu ndi agburu ọ

bula na-ahụ dī ka anụ na-erubere onye nwe ya isi. Ya bụ a sị na mmadụ bụ nkita ihe ọ putara bụ na onye ahụ na-erube isi. Nchọcha a bara uru maka na o nyere aka iji ghotā ka nsara echiche ụfọdụ si dī nke rụturu aka n'ihe a na-edede ebe a ma o gbochaghị mkpa nchọcha a n'ihu na nke a na-edede maka ya na-atule mburu metutara nzuzu na etu a ga-esi jiri ha gbazie agwa ojoo ndi ochichi.

Lee (2001) na nkowa nke ya choputara etu mburu si dī mkpa n'ububo. O na-akowa na mburu dī nnukwu mkpa maka mkparitauka na kwa itinye isi uto n'asusu dī iche iche. Na mbu, o na-eme ka onye na-ekwu okwu na onye a na-agwa okwu chemie echichi ime iji ghotā ihe a na-ekwu. N'aka nke ozo, o na-etinye ndu n'ihe enweghi ndu na-emekwa ka ndi mmadu na-echemi echiche ime site n'iji ihe ndi a na-ahụ anya wee ghotā ihe ndi anaghi ahụ anya. Nchọcha Lee bara uru maka na o na-akowa mkpa iwebata mburu n'ububo ndi mmadu ma o dī iche na nke nwanchocha na-eme maka na o rutughị aka kpomkwem na mburu metutara nzuzu.

Na nchọcha Lakoff (1993) mere maka ichoputa agwara mburu metutara anumanu. O choputara na mburu anumanu nwere agwara dī iche iche. Na mbu, a na-eji aha anumanu ahụ eme nsinabe kama iji ya mee nchuta. Nke abuo buru na e nwere ike iji aha anu ahụ wee ruga aka etu o si akpa agwa maobu iji ya gosi onye anaghi akpa agwa ka anu ahụ. O gara n'ihu kowaa na osu asusu bu agwara anumanu ndi dī ya mkpa ka o ji eziputa echiche ya n'ububo ma nahapu agwara ndi ozo adighi ya mkpa. Ozo bu na a na-eji agwara anumanu atunyere onye nwere agwara ndi ahụ maobu onye enweghi ha. Nchọcha Lakoff amaka maka na a ga-eji agwara anumanu metutara nzuzu wee tunyere onye nwere agwara ahụ.

N'aka nke ozo, Okedjadi (2003:41) ji abụ ikpe o kporo 'Ndi Ochichi' wee kochaa ajo akparamagwa ndi ochichi. N'abụ ya, o na-akocha ihe banyere usoro ochichi na udi ndi ochichi a na-ahụ n'ala Najirja.

O siri na:

“ Ndi ochichi ji onu na-atọ ka mmanu anu wee na-ekwe ndi mmadu nkwa dī iche iche, ka ha cheta nkwa ha kwere. Ihe ndi mmadu turu anya ya abughizi ihe ha na-ahụ n'ebe ndi ochichi no. Ndi ochichi ewerela ehie mere abali n'ihu aru ha na-akpa. O bu nke a mere ka ego mmanu ala anyi laa elu nke o bu naani ha na-erita uru ya. Anyi

wee buru ndi ji aso mmiri asa ahụ n'agbanyeghi na anyi no n'osimiri.”

Okediadi gboro ihe ewu na-eri n'ih i na o bu udi ndi ochichi a na-ekwu maka ha ka o gosiputara n'abu ya.

N'ikwado nke a, Ogugua (n.d:22) ziputara echiche di etu a n'abu o kporo “Ochichi Mmegbu” o mere ka amata udi ajo onodu ndi mmadu no n'ime ya n'aka ndi ochichi. Abu ya na-akowa etu umu ogbenye si akwa akwa mgbe niile banyere ajo onodu ndi ochichi mmegbu dewere ha di ka o si kowaa. Abu Ogugua bara uru n'ih i na o weputakwara echiche ode n'isi okwu a.

Nchikota ntuleghari agumagu

Na ntuleghari agumagu e mere, a tuleri okpurukpu okwu ndi metutara isiokwu na ihe ufodu ndi mmadu kwuru na ha. Okpurukpu okwu ndi a gunyere: mburu, nzuzu na ochichi. A gakwara n'ihu tuleri nchocha e merela n'isiokwu a ya na atutu ndi e ji mee nchocha nke gunyere atutu ndina ncheke na atutu njirimee. E si n'ih e ndi a mata na o di mkpa ime nchocha n'isiokwu a na-ede maka ya iji tinyeso ihe na amamihe dibu n'amumamu ncheke n'asusu Igbo.

Atutu Mgbakwasa Ukwu

Atutu a ga-eji mee nchocha a bu nke ndina ncheke nke Johnson na Lakoff (1980) na atutu njirimee nke Ludwig Wittgenstein (1953). Atutu ndina ncheke nke Johnson na Lokoff na-akowa na tupu a mata echiche okwu o bula, agaghi elefere oru uburu maobu gburugburu na-aru anya. Atutu a na-akowa na o buru na mmadu enweghi uburu o buru puta uwa iji muta asusu, o gaghi enyenwu ihe o bula aha nwere echiche. N'aka nke ozo, o buru na e nwere agwa mmuta asusu mburuputauwa, ya bu ngwa asusu agaghi aruli oru. Atutu a na-akowa na etu esi aghota asusu na-agbado ukwu n'etu e si aghota asusu nhurunuche. Ihe ozo atutu a na-akowa bu na mburu na atumatuokwu ndi ozo bu otu ihe. Atutu a na-akowakwa ka mburu si aru oru site n'ikowa na mburu na-eji otu ihe a mado n'ih e ozo nke n'enweghi agwara ya. Ya bu na mburu bu otu uzo osu asusu si e ji ihe nhurunanya na-aghota ihe nhurunuche nke a huru na nchocha a. Atutu a bara uru maka oru ya niile ndi a.

N'aka nke ozo, atutu njirimee bukwatutu a ga-eji ruo oru na nchocha a, na-akowa na o bu usoro nsirihu ka o ji enye nkowa. Ihe o na-akowa bu na echiche okwu o bula bu ihe ndi nwe ya ji ya eme

n'asusu. Ihe ọ pùtara bụ na o nweghị okwu nwere echiche aka ya mana a ma na echiche nwere ọdịdị nnọrọ onwe nke na-emetughị ọnọdụ ya n'asusu maọbụ n'atumatuokwu. Atùtù ndị a bara uru maka na ha metùtara echiche mburu n'asusu ncheke ma rùtùkwa aka na ọ bụ ihe ndị nwere ka ha ji eme ihe dī ka atùtù njirime si ziputa.

Echiche Mburu Metùtara Nzuzu

Na nsirihụ ndị Igbo, e nwere ọtùtù mburu metùtara echiche ihe dī iche iche dī ka ndị metùtara amamihe, ikpa ike, idọ aka na ntị na ndị na-egosi nzuzu dgz. Nke odee chorọ iziputa ebe a bụ echiche mburu metùtara nzuzu dī ka ihe nwere ike igbazie akparamagwa ndi ọchichị. Ha bụ:

Nzuzu Gbasara Oke Oriri

Ndị Igbo na-ewe onye oke oriri dī ka onye nzuzu maka na ọ na-eji na ihe oriri juputara ebe ọ nọ righaa oke afọ n'aghotaghị n'oke oriri bụ ọjia. Na nsirihụ ndị Igbo a na-ewe aguowu ka anụ aguụ na-agu nke ukwu, anụ afọ adighi eju eju maka ya mgbe ọ bula ọ na-eri oke oriri. Ya bụ, a si na onye ọchichị bụ aguowu, ihe ọ pùtara bụ na onye ahụ bụ onye oke aguụ mgbe ọ bula nke na-ebute oke oriri. Onye ọchichị dī etu a nwere ike ọ gaghị ama mkpa ọrụ dīiri ya dī maka na ndi Igbo turu ilu si "Nwanza rijuo afọ ọ si onye nwe ya bia were ya".

Nzuzu Gbasara Anya Ukwu

Udị mmadu e nwere bara uba. Ufodu bụ ndi nwere agwa iri nke ha rie nke onye ozọ. Ndi nwere agwa dī etu a nwere anya ukwu

Na nsirihụ ndi Igbo agwo bụ anụ e ji nrikota na imicha amicha were mara. Ya bụ a kpoọ onye ọchichị agwo, ihe ọ pùtara bụ na onye ahụ nwere anya ukwu ma burukwa onye agaghị atukwasinwu obi. Ya ka ndi Igbo ji atụ ilu si, 'agwo eloghị ibe ya ọ gaghị ebu.' Onye ọchichị ekwesighi ibu onye anya ukwu, onye fomfoju akpa ka ọ ghara irikota ma nke ya ma nke ndi ọ na-achi.

Nzuzu Gbasara Nganga

Onye nganga maobu mpako bụ onye onwe ya na-atu n'anya nke ukwu. Onye dī otu a na-enwekwa agwa nleli. Anụ e ji ikpa nganga mara bụ torotoro na nsirihụ ndi Igbo. Ya bụ a si na onye ọchichị bụ torotoro, a na-ahụ onye ahụ dī ka onye onwe ya na-atu n'anya, onye

anaghì elechata mmadụ ibe ya ihe. Nke a putara na onye ọchìchì ahụ nwere agwa nlelì na agwa nganga. Agwa a ga-eme ka inu olu ndì o na-achì siere ya ike. Ya ka e ji atụ n'ìlu sị "nganga buru ụzọ, ọdìda esowe ya. Agwa a ezighì ezi maka onye ọchìchì.

Nzuzu Gbasara Adighì Nkọ

Ndì Igbo na-ahụta onye anaghì atụta aro dì ka onye ụburụ ya adighì nkọ. Anụ e ji eziputa onye dì otu a bụ azụ okpo. Azụ okpo bụ azụ anaghì atọ ụtọ na nri ma ọ na-ama mma n'anya. Ya bụ a sị na onye ọchìchì bụ okpo ihe ọ putara bụ na ụburụ ya adighì nkọ n'ituputa aro a ga-eji mee ihe. N'aka nke ọzọ e nwekwara ike isi na onye ahụ adighì gara gara n'ime ihe. Anụ e ji eziputa nke a bụ eke. Ya bụ a kpọọ onye ọchìchì eke, ihe ọ putara bụ ọ na-egbu oge n'ime ihe n'ọchìchì ya.

Nzuzu Gbasara Adighì Ọcha

Ndì Igbo na-ahụta ezi ka anụ na-eru unyi nke ukwu. Ọ buru na onye ọchìchì agbaghì mbọ ikwado atumatu adimocha n'obodo ọ na-achì, e nwere ike ikpo onye ọchìchì ahụ ezi nke putara na ọ maghì uru idebe obodo ọcha bara maka a na-ekwu n'okwu sị na idì ọcha bụ inọ Chukwu nso. Ọzọ burukwa n' obodo nwere ezi ahụike nwekwara akunaaba.

Nzuzu Gbasara Enweghì Anya Ime Mmụọ

Ndì Igbo na-ewere onye e nweghì anya ime mmụọ dì ka onye anaghì ahụ ụzọ. Anụ ndì Igbo maara dì ka anụ anaghì ahụ ụzọ bụ esu. Ya bụ e were ya tonyere onye ọchìchì ihe ọ putara bụ na onye ọchìchì ahụ anaghì ahụ ụzọ na ọ na-asọ isi.

Nzuzu Gbasara Aka Ntagide

Na nsirihụ ndì Igbo, a sị na mmadụ nwere aka ntagide maobu aka ike, ihe ọ putara bụ na onye ahụ anaghì enyenwu mmadụ ihe. Anụ e ji aka ike maobu aka ntagide mara bụ anụ a na-akpọ ikiri. Ya bụ ọ buru na akpọọ onye ọchìchì ikiri, ihe ọ putara bụ na onye ahụ nwere aka ike maobu aka ntagide na ọ naghì enye ndì ọ na-achì ihe ruuru ha. A na-asikwa na onye ahụ nwere aka chìchìchì. A gunyekwara agwa dì otu a n'agwa nzuzu.

Nzuzu Gbasara Mmadu Enweghi Okwu Aka Ya

Mmadu kwesiri inwe okwu aka ya. O bughị mgbe o bula ka o ga na-ewere ihe o bula e kwuru na ka e si kwuo ya. Na nsirihu ndi Igbo, onye enweghi okwu aka ya bu onye e nwe enwe. Anu ndi Igbo nahu ka anu e nweghi okwu aka ha bu aturu na ewu. Ya bu mgbe o bula a kporo onye ochichi aturu ma o bu ewu, a mara na o bu onye e nwe enwe, onye enweghi okwu aka ya. Udi onye ahụ na-enwe onye tinyere ya n'ochichi nke o na-ewere ka nna ya na-akuru ya egwu o na-agba.

Nzuzu Gbasara Aghugho

Na nsirihu ndi Igbo, anu na-agho aghugho bu mbe. Ya bu na a si na onye ochichi bu mbe ihe o putara bu na onye ahụ bu onye aghugho. Udi onye ochichi di etu a na-eji uzọ aghugho rigoro n'ochichi site n'ikwe nkwa ma nke o ga-eme ma nke o gaghị eme sosọ ka ewee tinyere n'ochichi. Agwa di otu a adighi mma.

Nzuzu Gbasara Nkwughari

Na nsinihu ndi Igbo, onye nkwughari bu onye anaghi ano otu ebe. Anu e ji nkwughari na iri elu mara bu enwe na osa. O nwere ike isi n'otu osisi mafee n'osisi ozo. Ya bu a si na onye ochichi bu enwe maabu osa, ihe o gosiri bu na o no n'ije na mmaghari mgbe o bula nke na ndi o na-achi anaghi ahunwu ya anya.

Nzuzu Gbasara Nnwogharị Agwa

Ndi Igbo nwere ka ha siri ahuta onye na-akwu na njo na akwukwa na mma. Ya bu onye ga-abu o kwuo nke a taa echi okwugharia ozo. Agwa di otu a adighi mma. Anu e ji udi agwa a mara bu ogwumagana na usu. Na nsirihu ndi Igbo, o buru na-asị na onye ochichi bu ogwumagala, o putara na onye ahụ anaghi abu o kwuo ihe o kwuru n'ihe o kwuru. O nwere ike ikwu ocha taa, echi o kwuo oji. Akparamagwa ndi a arutuchara aka ebe a, ezighi ezi maka ochichi di mma.

Echiche Mburu Metutara Ezi Akparamagwa

Etu e si nwee echiche mburu metutara nzuzu ka e si nwee nke metutara ezi agwa agbamume. E nwere ike iziputa mburu ezi akparamagwa n'uzo ndi a:

Ezi Agwa Gbasara Ikwa Nka

Ọ bụrụ na a sị na mmadụ na-akwa nka, ihe ọ pụtara bụ na onye ahụ na-akpachapụ anya n'ime ihe. Na nsirihụ ndị Igbo anụ e ji ikwa nka mara bụ ududo. Ya bụ a sị na mmadụ bụ ududo, nkowa ya bụ na onye ahụ na-akpachapụ anya n'ime ọ na-eme. E were mburū a tūnyere onye ọchịchị, mputara ya bụ na ọ maara ihe ọ na-eme.

Ezi Agwa Gbasara Ikpa Ike

Mmadụ ịbụ odogwu n'ime ọ na-eme bụ ihe dị mma. Na nsirihụ ndị Igbo odogwu bụ onye na-akpa ike. Anụ e ji ikpa ike mara bụ agu. Ya bụ a sị na onye ọchịchị bụ agu, ihe mburū a pụtara bụ na ọ na-emesi ihe ike. Onye na-abagide ọrụ ma ruruo ya n'isi.

Ezi Agwa Gbasara Ika Aka

N'otu aka ahụ, a sị na mmadụ kara aka, ọ na-egosikwa onye siri ike anaghị emerị emerị. Adaka bụ anụ anaghị emerinwu na mgba na nsirihụ ndị Igbo. Ya bụ a si na onye ọchịchị bụ adaka, mputara ya bụ na o siri ike. Ọ bughị onye a na-akwaghari akwaghari.

Ezi Agwa Gbasara Inwe Ndidi

Inwe ndidi bụ ezi agwa. Na nsirihụ ndị Igbo, anụ e ji inwe ndidi na udo mara bụ nduru. A sị na mmadụ bụ nduru, ọ pụtara na onye ahụ bụ onye ndidi ma burukwa onye na achọ udo. Nduru bukwa anụ e ji ịsụ nsụ mara ma nke a adighi mkpa ebe a. E were ya tūnyere onye ọchịchị, a mara na onye ọchịchị ahụ bụ onye ndidi na onye udo.

Ezi Agwa Gbasara Inwe Oke Uche

Na nsirihụ ndị Igbo, anụ nwere oke uche bụ nwa ebule akọ. Ya bụ a si na onye ọchịchị bụ nwa ebule akọ, ihe ọ pụtara bụ na ọ maara ihe nke ukwu. Oke amamihe ya ga-eme ka ọchịchị ya bụrụ ịgba.

Agwa E Ji Ama Ezigbo Onye Ọchịchị

Ezigbo onye ọchịchị kwesiri ịbụ onye na-anagide mmadụ ibe ya, onye dị uchu ma nwee ọgụgụ isi. Onye nwere ike ịbagidenwu ọnođụ ọ bula daputara ebe ọ na-achi na onye na-eso ihe n'usoro kwesiri ekwesị. Ọ bụ onye na-achọ ọdị mma ndị ọ na-achi. Ọ bụ onye nwere afọ ojuju. Ya bụ, onye anaghị erikota ihe ya na ibe ya. Ezigbo onye ọchịchị na-adị umeala. Ọ na-enwe ọgụgụ isi na-atuta aro di mma ma

dị garagara. O bu onye anaghi akwaghari akwaghari. O ga-bu onye na-emesapu aka ka o ga-abu ihe e nyere ka o nye ndi o na-achị nwee ike iru ndi o na-achị aka. Ezigbo onye ochichi na-akwu n'okwu ya mgbe niile. O naghị abu onye na-ekwu ire abuo. O na-ama mkpa ime ndi o na-achị obi utọ bara. Na nchikota ihe niile, o bu ugegbe ndi o na-achị ji ahụ uzo

Agwa E Ji Ama Onye Ajo Ochichi

Na aka nke ozo, ihe e jiri mara onye ajo ochichi bu iti oke iwu, ime ndi o na-achị obi ojo site n'eghegi ha nti. O na-erikota ihe ndi o na-achị. O na-ahu onwe ya ka Chukwu maka ya, ndi o na-achị anaghi eru ya ihe obula. O na-emegbu ndi o na-achị emegbu. O na-abu onye na-agharipu ndi o na-achị ma ihe sie ike. Ndi ochichi di otu a ka echiche mburu nzuzu ndi ahụ na-arugara aka.

Nchikota

Na nchocha a bu ntule mburu metutara nzuzu na nsirihu ndi Igbo: mgbazi akparamagwa di ochichi, odee choputara nsinebe na nchuta mburu metutara nzuzu na nsirihu ndi Igbo. O si na ya wee tlee ka a ga-esi were ya gbazie akparamagwa ndi ochichi. Ihe ndi o choputara bu n'ufodu ndi ochichi bu aguowu maka oke oriri ha, ufodu bu agwo maka anya ukwu nke butere fomfoju akpa na ekwesighi ntukwasị obi ha, ufodu buru torotoro maka agwa nleli na mpako ha, ebe ufodu bu okpo na eke maka enweghi uburu di nko na adighi gara gara ha, ufodu bu ezi maka na gburugburu obodo ha na-achị adighi ocha, ufodu buru ikiri maka aka ntagide ha n'ebe ndi ha na-achị no, ufodu bu aturu na ewu maka e nweghi okwu aka ha n'ihu na o bu onye ha jiri mere nna hagowere ha n'ochi, ebe ufodu bu mbe maka na ha ji aghugho ghogbuo ndi ha na-achị site n'emejuputaghi nkwa ha kwechara tupu ha rigoro n'ochichi. N'ikpeazu ufodu bu ogwumagala maobu usu maka na o bughị ihe ha kwuru n'ututu ka ha na-ekwu na uhuruchi. Odee gakwara n'ihu iwebata echiche mburu anumanu ziputara ezi akparamagwa ndi gunyere onye ochichi ibu ududo maka ikwa nka ya, ibu agu maka akpamike ya na ndi ozo. Odee ziputakwara ezi akparamagwa na ajo akparamagwa e ji ama onye ochichi

Mmechi

Na mmechi nwanchocha gbaliri imejuputa ebumnobi ya bu iji mburu metutara nzuzu wee gbazie agwa ndi ochichi. Nchocha a nyere aka iweputa agwa anu di iche iche nwere ezighi ezi were ya tunyere ajo agwa ufodu ndi na-achi achi na-akpa. Nke a di mkpa n'ihi na mgbe onye ochichi nuru na ndi o na-achi bara ya aha di anaa maka amaghi achi ya, o buru onye choro nchehari, o ga-esi n'uzo di otu a nwee mkpebi maka igbazighari usoro ochichi ya. Ya bu o ji akwa awu ahụ mara onwe ya. Onye mara asu ya suo n'ikwe, onye amaghi asu ya suo n'ala.

Aro

Aro nwanchocha na-atu bu na ndi mmadu kwesiri mgbe o bu la ha na-ahoputa onye ochichi ka ha na-eleru anya nke oma n'onye ha na-ahoputa. Ka onye ha na ahoputa buru onye ama nke oma nwere ezi agwa. Onye abughi mmadu kwubara ya maka na o buru onye mmadu kwubara, o rigoro, o buru ego ndi o na-achi kwuba onye kwubara ya n'ochihi. O bughu so nke a, o ga na-agbakwa egwu o bu la onye ahụ na-akuru ya ma o meghi etu ahụ nsogbu adi.

*Florence Uju Ibeh

*Department of Igbo, African and Asian Studies,
Nnamdi Azikiwe University, Awka.*

Edensibja

- Amucheazi, E. (2016). "Traditional institution leadership in Igbo land". An address presented at the inauguration of Centre for Igbo Students, University of Nigeria.
- Dodo, D.D (1983). "The students as leader in making". *National Christian Magazine Catholic Life*. August/September pp 18-19.
- Halupka-Resetar, S. & Radic, C. (2003). Animal names used in addressing people in Serbian. *Journal of Pragmatics* vol. 35, pp 190-199.
- Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. N'Ortony, A. (ed.) *Metaphor and thoughts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lee, D. (2001). *Cognitive linguistics: An introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Mbah, B.M & Mbah, E.E (2014). *Atutu amumamu asusu*. Nsukka: University of Nigeria Press.
- Mgbodile, T. O. (2004). *Fundamentals in educational administration and planning*. Enugu: Magnet Business Enterprises.
- Ndimele, O. M (2007). *Semantics and the frontiers of communication (2nd ed.)* Port Harcourt: University of Port Harcourt Press.
- Nnaji, H. I (1995). *Modern English Igbo Dictionary*. Onitsha: Gonaj Books Publishers.
- Ogugua, O. L (n.d). "Ochichi Mmegbu" In Ogugua, O.L Obiageli. Onitsha: University Publishing.
- Okediadi, A.N (2003). *Ije Uwa*. Enugu: Fulladu P.C ISBN 978-8046-41-XPP73.

- Onwudifo, F.O.F (2013). *Mmanụ e jì erị okwu* (vol 1). Nimo: Rex Charles and Patrick Publishers.
- Radden, G. (1999). "How metonymy are metaphors?" Na Barcelona (Ed.) *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Saeed, J. (2013). *Semantics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Sjostron, S. (1999). From vision to cognition: A study of metaphor and polysemy in Swedish na J. S allwood na Grandford (ohz) *Cognitive Semantics* ihu 67-70. Arnsterdam: John Benjamins Publishing.
- Ukaegbu, F.N. (2005). *The Igbos, The African root of nations*. Ibadan: Heinemann Educational Books.
- Umezi, P. (2017). "Nsara echiche nye mburu metutara anu nso n'Anambara Steeti". Ph.D Semina Ngalaba Amumamu Igbo, Afrika na Eshia. Mahadum Nnamdi Azikiwe, Oka.
- Wee, L. (2004). *Proper names and theory of metaphors*. Cambridge: Cambridge University Press.